

OSVRTI I KOMENTARI

POPULACIONA POLITIKA U SREDNJOŠKOLSKIM UDŽBENICIMA

Problem obnavljanja stanovništva u Republici Srbiji naglo je izbio u red vodećih političkih i naučnih pitanja. Tendencija smanjivanja prirodnog priraštaja srpskog stanovništva i enormni priraštaj albanskog stanovništva na Kosmetu upozoravaju političare i odgovorne naučne istraživače na mogućnost relativno brzog poremećaja sadašnje demografske situacije u Republici Srbiji. Prognoze o demografskim kretanjima u Republici Srbiji nisu ohrabrujuće sa stanovišta srpskih državnih i nacionalnih interesa. Problem se proteže na ceo 20. vek. Do početka ovoga veka Srbi su po brojnosti bili četvrti slovenski narod - iza Rusa, Ukrajinaca, Poljaka. Na kraju 20. veka podaci su sledeći: svi balkanski narodi su se uvećali osim srpskog. Turci su uvećani za 400 posto, Rumuni za 45, Bugari za 38, Grci za 35, Albanci za 600. Samo su Srbi umanjeni za 10 posto (Obradović, 1997).

U stručnoj i političkoj javnosti učestala su upozorenja o tendencijama i posledicama depopulacije Srba u Republici Srbiji. Analiza medijskih sadržaja pokazala bi porast koncentracije javne pažnje na pitanje obnavljanja stanovništva u Srbiji. Evo nekih naslova: "Novi vid bele kuge" (Politika, 20. jun 1998), "Sve više opština sa negativnim prirodnim priraštajem" (Politika, 13. jun 1998), "Kosovo demografski problem" (Politika, 19. mart 1998), "Veliki značaj medija u populacionoj politici" (Politika, 24. jun 1998). Podatak da je u 1961. samo u deset opština Republike Srbije zabeležen negativan prirodni priraštaj, a 1994. broj takvih opština se povećao na 117, sa izuzetkom Kosova i Metohije gde postoji nadprosečan prirodni priraštaj, dovoljan je za opštu "uzbunu" društva.

Polazeći od opštedruštvenog značaja ovog problema, odlučili smo da ispitamo jedan agens u širenju svesti o reprodukciji stanovništva Srbije - obrazovne institucije. Istraživačka pažnja će biti usmerena na nekoliko

udžbenika za srednju školu sa ciljem da se identifikuje prisutno znanje o populacionoj politici. Ispitaće se: 1) koliko u udžbenicima ima informacija - činjenica o obnavljanju stanovništva, 2) kakvo je znanje (pojmovi) o ovom pitanju, 3) da li se podstiče vrednost obnavljanja stanovništva.

Stanovništvo je temelj svakog društva - prostorno i vremenski. Svako društveno područje, a u njenim okvirima i delatnost mogu se uspešno razvijati tek ukoliko postoji adekvatna struktura stanovništva. U privredi se stanovništvo javlja u funkciji proizvođača i potrošača, u politici kao biračko telo i odbrana stabilnosti i integriteta države, u društvu kao organizovane grupe sa različitim ciljevima, u kulturi - obrazovanje i stvaranje duhovnih i materijalnih vrednosti.

Strateški značaj populacione politike u državnoj politici podvlače svi relevantni demografski istraživači i teoretičari. Da podsetim ovom prilikom na rad Dragoljuba Tasića "Sredstva populacione politike" iz 1950. koji je objavljen u časopisu Stanovništvo, 1-4/1987-1988. "Medju civilizovanim zemljama malo će se naći onih koji ne preduzimaju nikakve mere u cilju potpomaganja braka i porodice u obezbedjenju dovoljnog priraštaja za obnavljanje stanovništva". Od sredstava D. Tasić inisistira na pomaganju braka i porodice i dečijeg dodatka, a uloga obrazovanja i vaspitanja se ne identifikuje kao pogodno sredstvo populacione politike. Analiza koja sledi treba da osvetli dalekosežni značaj udžbenika kao izvora sistematskog znanja u širenju svesti društva o problemima i mogućnim rešenjima obnavljanja stanovništva.

Ciljevi istraživanja

Škola i obrazovni sistem pripadaju sekundarnim agensima vaspitanja i obrazovanja. Njen vaspitni uticaj nalazi se u programskom transferu znanja o populacionoj politici, razvijanju pozitivnih osećanja prema obnavljanju stanovništva, kao i jačanju kompetencije učenika da doprinose rešavanju ovih problema. Vodeća uloga škole i obrazovanja u populacionoj edukaciji učenika tek treba da od deklarativnih načela postane predmet operacionalizovanih programa. Program obrazovanja za obnavljanje i razvoj stanovništva, koji je konstitutivni deo vaspitanja za demografiju, ne može se oblikovati kao poseban nastavni predmet. Znanje o demografiji je deo

socijalnog i političkog obrazovanja učenika, a ovo je deo šireg znanja o čoveku i društvu. U važećim programima osnovne i srednje škole u Republici Srbiji znanje o stanovništvu je izloženo na implicitan način posredstvom više posebnih predmeta (istorija, sociologija, ustav i prava građana, istorija filozofije, geografija). Ispitivanje saznanog učinka ovako koncipiranog obrazovanja o stanovništvu trebalo bi da pokaže u kojoj meri je inventar pojmova, činjenica i vrednosti o populacionoj politici sastavni deo u procesu učenja. Ovo tim pre ako se cilj obrazovanja odredi kao prenošenje znanja o činjenicama, razvijanje sposobnosti mišljenja, prenošenje slike o čoveku (Babić, 1988).

Umesto implicitnog programa obrazovanja za obnavljanje stanovništva, potrebno je koncipirati saznanji sadržaj obrazovanja koji bi se realizovao posredstvom više predmeta. Odmah se postavlja pitanje kvaliteta znanja koji bi obuhvatio projekat obrazovanja za obnavljanje stanovništva. Osnovni cilj istraživanja obnavljanja stanovništva u udžbenicima srednje škole Republike Srbije jeste ispitivanje načina na koji je određen pojam populacione politike (znanja, činjenice, vrednosti) i njegova tekstualna prezentacija. Polazi se od pretpostavke da učenici u srednjoj školi već imaju formirane pojmove o vremenu, prostoru, društvu, politici, uzročno-posledičnim odnosima.

Predmet analize sadržaja u školskim udžbenicima biće prirodno kretanje stanovništva u svetu i Republici Srbiji, konceptualizacija društvene brige o merama kojima društvo podstiče radjanje dece i uloga porodice u tom procesu. Definisani cilj istraživanja populacione politike u srednjoškolskim udžbenicima omogućava nam da ocenimo: a) stepen uspešnosti realizovanog znanja o obnavljanju stanovništva, b) uticaj na vrednosnu orijentaciju i ponašanje učenika.

Udžbenik

Kakve su mogućnosti udžbenika u oblikovanju znanja za obnavljanje stanovništva? U kojoj meri udžbenik treba da je izraz društvenih i političkih interesa, ali i strategije ukupnog razvoja? Da li udžbenik treba da optira za neki sistem demografskih vrednosti? Kako odrediti autorsku distancu prema populacionoj stvarnosti društva u kojoj se stvara udžbenik?

Udžbenik je jedno od osnovnih nastavnih sredstava, ali i osnovno sazajno sredstvo društvene i kulturne socijalizacije (izvor znanja i instruktivno sredstvo). U strukturnom pogledu njega sačinjavaju osnovni tekst (sadržaj) i didaktičko-metodički aparat (način prezentacije). Sadržaj udžbenika determinisan je nastavnim planom i programom; u tom smislu to je programski dokument. U njemu su izražene relevantne činjenice, kao i norme, vrednosti, ideje o najpoželjnijim mogućim odnosima. Osnovne funkcije udžbenika su informativna, usmeravajuća, transformaciona, sintetizujuća, samoobrazovna, integrativna (Mitrović, 1994:16-20). Pored prenošenja određenih znanja i razvijanja motivacije i podsticanja kognitivnih sposobnosti i interesovanja učenika, udžbenički tekst osposobljava učenika za samostalan rad. Školski udžbenik treba da omogući učeniku da zajednički rad u odeljenju nastavi u obliku individualnog rada, da izradi kod učenika racionalan odnos prema knjizi i znanju.

Vaspitna funkcija udžbenika izraz je potrebe da se razviju stavovi kod učenika vezani za potrebu obnavljanja stanovništva, kao i razvoj odgovarajućih crta ličnosti. Sa sazajno-didaktičkog stanovišta vaspitna funkcija udžbenika se prepoznaje u usvajanju znanja učenika o demografskim pojmovima, ustanovama, ponašanju, oblicima vlasti, interesima i pravima, pri čemu treba imati u vidu činjenicu da se radi o tekstu osobene namene. Udžbenik se piše posebnim jezikom i stilom, oblikovan je likovno-grafički, opremljen didaktičko-metodičkim aparatom i prilagodjen je uzrastu.

U uslovima važeće koncepcije nastavnog plana i programa, znanje i vaspitni obrasci populacione politike mogu se ostaviti posredstvom nekoliko predmeta: istorije, sociologije, filozofije, geografije, ustava i prava građana. Polazi se od pretpostavke da u srednjoj školi učenici već imaju formirano mišljenje o vremenu, prostoru, uzročno-posledničnim odnosima, jeziku. Sistematsko ispitivanje srednjoškolskih udžbenika treba da identifikuje vrstu znanja o stanovništvu, populacionim vrednostima, način prezentacije kao i upotrebu didaktičko-metodičkog aparata.

Činjenica da se najveći broj srednjoškolske populacije uključuje u socijalni (društvene uloge) i politički (izbor ideje, uverenja, partije) život Republike

Srbije, nalaže kontinuirana ispitivanja populacionih sadržaja u školskim udžbenicima. Osnovni problem analize koncentriše se oko nekoliko pitanja. Najpre, treba ispitati valjanost upotrebljenih pojmova, idejnu zasnovanost odgovarajućih ustanova, iskustvenu evidenciju, tematski raspon i nivo prezentacije. Koliko su populacioni sadržaji udžbenika u funkciji objašnjenja pojava, događaja, aktera društvenih pojava, pitanje je koje takodje ulazi u analitičko polje istraživanja.

Udžbenik je nastavno sredstvo koje proizvodi (izaziva) značajne kognitivne posledice u duhovnom razvoju učenika. Tekst udžbenika ima moć da oblikuje odnos učenika prema društvenoj i političkoj stvarnosti, čoveku i istoriji. On treba da je konceptijski usmeren prema društveno poželjnim ciljevima. Ovaj društveni zahtev otvara pitanje odnosa između realne društvene stvarnosti i "slike stvarnosti" koja je u udžbeniku.

U ovom radu neće se šire razmatrati teorijski aspekti udžbenika. Dovoljno je podsetiti na tri shvatanja: a) udžbenik je sredstvo učenja, b) udžbenik je oblik teksta, c) udžbenik je kulturni proizvod. Posredstvom udžbenika formiraju se intelektualna umeća, znanja i sposobnosti učenika-receptora. Ova vrsta školskog teksta treba da kombinuje "aktivno učenje" (stvaralački pristup procesu saznanja i metodama rešavanja problema) i "receptivno učenje" (Ivić, 1976). Udžbenik je oblik teksta koji obuhvata tvorca (ili autore) sam tekst (nastajanje teksta), intertekst (fiksirani tekst) kao delo koje sadrži uticaj drugih tekstova i znanja i kontekst (aktualizacija teksta kao saznajne poruke, objekta). Najzad, udžbenik je jedan proizvod kulture namenjen obrazovanju mladih naraštaja koji ima formativnu ulogu u interakciji sa drugim proizvodima kulture. Ispitivanje populacionih sadržaja u udžbenicima usmereno je na saznajni aspekt pojma. Analiza značenja pojma populaciona politika kao i njen vrednosni sadržaj nalazi se u prvom planu projekta, pri čemu se vodilo računa o realizaciji načela koherencije.

Uzorak

Odredjivanje uzorka udžbenika izvedeno je na osnovu njihove naučno-predmetne oblasti, nastavnih planova i programa i prethodnom čitanju udžbenika. Za potrebe istraživanja razumevanja populacione politike u srednjoškolskim udžbenicima nije neophodno ispitati sve udžbenike

nastavnih predmeta. Osnovana je pretpostavka da je znanje o obnavljanju stanovništva realizovano u predmetima društveno-humanističkog usmerenja. Iz tog razloga izabrani su udžbenici: *Sociologija, Ustav i prava građana, Filozofija, Istorija, Geografija*. Ovakvom uzorku pogoduje i komparativni karakter istraživanja. Potrebno je ispitati vertikalnu i horizontalnu povezanost pojmova i činjenica. Udžbenici su odobreni od Ministarstva prosvete Vlade Republike Srbije 1992. godine.

U uzorku se ne nalaze čitanke i udžbenici iz književnosti i umetničkih predmeta. Ovi udžbenici mogu biti relevantni za informisanje, sticanje znanja i razvijanje pozitivnih osećanja prema obnavljanju stanovništva. Međutim, njihova poruka je intuitivna, umetnička, eliptična i zbog toga zahteva posebne instrumente za identifikaciju populacionih poruka. Prednost udžbenika iz uzorka je u tome što je poruka izložena pojmovnim znanjem.

Jedinica analize

U istraživanju se koriste tri jedinice analize: termin populaciona politika, saznajne poruke o stanovništvu i porodica. Kao jedinica analize koja treba da pokaže učestalost pojavljivanja stanovništva odredjen je sam termin stanovništvo. U strukturi udžbeničkog teksta (kao i svakog drugog teksta) odredjene reči su nosioci odgovarajućih poruka. Druga jedinica analize je poruka o stanovništvu. Potreban je postupak tumačenja smisla poruke. Tumačenje je uslovljeno izborom drugih reči i pojmova, konstrukcijom rečenice, kompozicijom izlaganja, isticanjem reči i pasusa u tekstu. Treća jedinica analize je porodica. Jedinica analize je termin *populaciona politika*, a jedinica sadržaja je *poruka o obnavljanju stanovništva*. Klasifikacijske jedinice sadržaja su: a) poruke o obnavljanju stanovništva (frekvencija i analiza pojmova) i b) empirijski indikatori o stanovništvu (državna statistika, dokumenta).

Kategorijama sadržaja ispituje se nekoliko grupa pokazatelja: 1) šta je rečeno, kakav je sadržaj poruka o obnavljanju stanovništva; 2) kakva je saznajna usmerenost znanja o obnavljanju stanovništva (činjenice, mišljenje, osećanje, delovanje); 3) sematička usmerenost poruke (eksplicitna, implicitna); 4) nosioci poruke (ličnosti, dokumenta, država).

Kategorijama oblika ispituje se način na koji je izložen sadržaj, "kako je rečeno". One obuhvataju tip iskaza, intenzitet, naslov, koherenciju i didaktičko-metodički aparat. Intenzitet poruke nije ispitivan zato što je prethodno čitanje udžbenika pokazalo da je srednjoškolski tekst pretežno diskurzivnog karaktera. Teorijsko stanovište pisca udžbenika, kao i recepcija teksta, nisu bili predmet istraživanja.

Analiza

Ustav i prava građana. Udžbenik ne sadrži eksplicitne poruke o populacionoj politici i vrednosti obnavljanja stanovništva. Kategorija stanovništva se ne koristi, već terminološki izražava kroz politički pojam naroda (nacije, građana). Implicitna značenja o vrednosti populacione politike dati su u udžbeniku posredstvom zakonodavne oblasti. Slobode i prava čoveka i građanina zajamčena su Ustavom SR Jugoslavije i Srbije, a u tom sklopu ukazuje se na socijalno-ekonomska prava i slobode (str. 47). Na vrednost stanovništva za postojanje i razvitak društva ukazuje se institucijom porodice. Porodica, brak, deca su predmet zakonske regulative i odnosi u ovim ustanovama su zaštićeni zakonom. "Zaštita porodice, majke i deteta spada u značajna socijalna prava" (str. 56). Deca rođena u braku i van braka su izjednačena pred zakonom, a dužnost je roditelja da se staraju o deci. Maloletna deca uživaju posebnu zaštitu.

Od jedinica analize u ovom udžbeniku se oblikuje samo porodica. Nema informacija o populacionoj politici, niti o značaju obnavljanja stanovništva. Učenik-čitalac treba da posredstvom oskudne informacije o pravnom aspektu porodice zaključi o njenoj ulozi u procesu obnavljanja stanovništva. Takva očekivanja su nerelana sa sazajnog i didaktičkog stanovišta. Ukoliko bi se ograničili na znanja koja su oblikovana u ovom udžbeniku mogli bismo da tvrdimo da učenici-čitaoci neće niti percipirati problem obnavljanja stanovništva pošto nisu usvojili osnovne pojmove populacione politike.

Istorija. Predmet istorije određuje se objašnjenjem razvoja opšteg i nacionalnog društva kroz četiri oblasti: privredu, društvo, politiku, kulturu. Učenici treba da upoznaju događaje, ličnosti, pojave i procese, zakonitosti i da formiraju naučni pogled na svet i da razviju osećanje patriotizma.

(Istorija za I razred, str. 6). Sve poruke o stanovništvu su oblikovane na implicitan način. Termin stanovništvo se gotovo ne upotrebljava već njegovim sinonimima - narod, društvo, staleži, klase. Pojavljuje se, primera radi, urbano značenje: "Gradsko stanovništvo je bilo veoma šaroliko" (II razred - str. 45).

U udžbenicima za III i IV razred o vrednostima populacione politike ili o obnavljanju stanovništva oblikuju se poruke sa kontra značenjima. Dogadjaji iz novije istorije, posebno ratni sukobi doprineli su smanjivanju stanovništva u pojedinim zemljama, a ne obnavljanju. Tako, u Prvom svetskom ratu Srbija i Crna Gora gube 1200000 ljudi ili 1/3 stanovništva (str. 112). Drugi svetski rat na evropskom kontinetu je završen sa gubitkom 40 miliona ljudi (str. 227). U SFRJ je stradalo 1700000 od toga 800000 ubijenih Srba u NDH (str.169-171).

Udžbenici *Istorije* oskudno oblikuju znanja o stanovništvu, njegovom značaju za razvitak društva, i porodici. Najintenzivnije su poruke sa negativnim značenjima obnavljanja stanovništva. Umanjivanje stanovništva se javlja kao posledica ratova. Učenik nije u prilici da sazna nešto više o društvenim i nacionalnim posledicama ratnog poremećaja demografske ravnoteže.

Istorija filozofije. U ovom udžbeniku čiji je predmet mišljenje o prirodi, društvu i ljudskom životu nije identifikovana nijedna poruka sa stanovništa obnavljanja stanovništva. Ovakav zaključak nije neočekivan s obzirom na prirodu predmeta sticanja osnova filozofske kulture.

Geografija. U udžbenicima za II i III razred oblast stanovništva i naselja predstavlja strukturni element predmeta. U II razredu se razmatra stanje stanovništva u svetu, a u III u Srbiji i SR Jugoslaviji. Sa stanovništa prirodnog priraštaja, zemlje u svetu su klasifikovane na tri grupe: sa visokim (Afrika, Azija, Srednja Amerika), zemlje sa umerenim (Indija, Kina, Južna Amerika), zemlje sa niskim (Evropa, Rusija, SAD, Japan). Pojava depopulacije registruje se u Nemačkoj, Madjarskoj i Danskoj.

U Srbiji i SR Jugoslaviji ne postoji ujednačen prirodni priraštaj. Na Kosmetu je visoka stopa nataliteta (18 promila) dok u Vojvodini i centralnoj

Srbiji postoji depopulacija. Informacije o ovim činjenicama date su tri puta, jedanput u udžbeniku za II razred i dva puta u III razredu (str. 50 i 133).

U udžbeniku za III razred data je definicija populacione politike. "Populaciona politika označava odnos društva prema ukupnoj populaciji. Ona podrazumeva negu i zaštitu majke u preporodjajnom periodu radjanja. Nega i zdravstvena zaštita majke u preporodjajnom periodu odojčadi do jedne godine života je od vitalnog značaja za razvoj stanovništva. Deca tog uzrasta su najosetljivija na razne bolesti. Ako se briga o deci predškolskog uzrasta nastavi, onda je to sigurna osnova za razvoj stanovništva. Zahvaljujući takvoj zdravstveno populacionoj politici smrtnost odojčadi je osetno smanjena. Populaciona politika se zalaže za planiranje porodice i normalnu reprodukciju. Sistem troje dece obezbeđuje takvu reprodukciju." (str. 50). Udžbenik precizno oblikuje poruku o troje dece kao uslovu za normalnu reprodukciju stanovništva. Dodaje se i potreba podsticanja radjanja raznim socijalno-ekonomskim merama.

Udžbenik *Geografije* ne sadrži poruke o ulozi porodice, ali najpotpunije izražava znanje o populacionoj politici i obnavljanju stanovništva. Takođe ukazuje informativno na problem neuravnoteženog prirodnog priraštaja na teritoriji Republike Srbije.

Sociologija. U udžbeniku *Sociologija* nalaze se lekcije posvećene demografiji, populacionoj politici i porodici. Već ovaj podatak kazuje da je edukacijski sadržaj o obnavljanju stanovništva najcelovitije realizovan u ovom udžbeniku. Eksplicitno se stanovništvo određuje kao "ljudska supstanca društva" (str. 45). U poglavlju "Mogućnosti i granice populacione politike" (str. 46) populaciona politika se definiše na sledeći način: "Populaciona politika je skup mera kojima organizovano društvo usmerava demografski razvoj tj. uskladjuje prirodno i mehaničko kretanje stanovništva sa opštim razvojnim ciljevima i raspoloživim prirodnim i društveno-ekonomskim uslovima za pristojan život ljudi". Društveni aspekti populacione politike, prema udžbeniku, su nejednaka uloga populacione politike u siromašnim i bogatim društvima, a problem obnavljanja stanovništva uključen je u problem ravnoteže odnosa prirode i društva.

U udžbeniku *Sociologija* ukazuje se na dva tipa reprodukcije stanovništva u Republici Srbiji. Stanovništvo u Vojvodini "sve više stari", a u Istočnoj Srbiji prevladava kulturni obrazac (radjanje jednog deteta) koji je uzrok "bele kuge". Istovremeno na Kosovu i Metohiji postoji najveća stopa nataliteta u Evropi (među najvećima u svetu) sa "mladim stanovništvom". Navodi se podatak da se za pola veka albansko stanovništvo uvećalo oko tri puta. Udžbenički tekst ne ulazi u mogućnosti rešavanja ovih problema. Samo se apstraktno predlaže promena populacione politike (kakva?) i ravnoteža u društveno-ekonomskom razvoju (str. 48).

Od svih napred analiziranih udžbenika za srednju školu pojam porodice se jedino u udžbeniku *Sociologija* obrađuje na potpun saznanji način. Porodica se definiše kao primarna biološka, psihološka i socijalna zajednica roditelja i njihove rodjene ili usvojene dece (str. 62). Sa stanovišta populacione politike, porodica ima izuzetno značajnu ulogu. Međutim, ovaj aspekt braka i porodice nije istaknut u strukturi pojma porodice. U tekstu se ukazuje na brak i radjanje dece, na istorijske oblike braka i načine regulisanja unutrašnjih odnosa (običajni, crkveni, građanski, formalni). Radjanjem dece supružnici postaju roditelji.

Biološku osnovu porodice čine polni odnosi između supružnika, radjanje i podizanje dece. Razlikuju se tradicionalna i moderna porodica, a od mnoštva funkcija porodice naglašavaju se društvene - socijalizacija dece, društveno vaspitanje. Ovakvom obradom pojma porodice izostala je poruka o ključnoj ulozi porodice u obnavljanju stanovništva. Radjanje dece nije samo biološko-psihološka funkcija porodice već i društvena potreba. Insistiranje na prvom faktoru završava u roditeljskom egoizmu. Međutim, kao pripadnici nacionalne zajednice, roditelji treba da su zainteresovani za ukupnu budućnost nacije kojoj pripadaju. U tom smislu populaciona politika koristi sredstva koja stimulišu radjanje dece.

Kada je reč o Republici Srbiji i populacionim tendencijama, i ovaj udžbenik izbegava da informiše o aspektima neujednačnog tempa obnavljanja stanovništva. Očigledno je da sredstva populacione politike u Vojvodini i na Kosovu i Metohiji ne mogu biti istovetna.

Didaktičko-metodički aparat

Pored osnovnog teksta u strukturu udžbenika se ugrađuje i didaktičko-metodički aparat. Osnovna funkcija ovog dela strukture teksta je da otvori diskusiju o prethodnoj lekciji u udžbeniku. Od svih udžbeničkih pitanja i zadataka u pet analiziranih udžbenika samo se na jednom mestu pojavljuje pitanje koje bi moglo da podstakne saznavnu radoznalost učenika. U *Geografiji* za III razred na stranici 51. nalazi se pitanje "Koliki je i od čega zavisi prirodni priraštaj?"

Materija obnavljanja stanovništva pruža dovoljno povoda za pitanja koja bi bila didaktički opravdana. Ovde ćemo navesti nekoliko mogućnih pitanja. Kakav je smisao ljubavi prema deci? Koliko bi ti želeo da imaš dece? Obrazloži. Neki narodi imaju visoku stopu radjanja, a drugi ne. Zašto? Navedi neke uzroke niskog (visokog) radjanja dece - u svetu, u SR Jugoslaviji. Napravi listu posledica depopulacije. Napravi listu posledica uravnoteženog obnavljanja stanovništva. Kako rešiti problem depopulacije u Vojvodini? Kako umanjiti prirodni priraštaj albanske populacije na Kosovu i Metohiji?

Kritički osvrt

Analizirani udžbenici nisu u dovoljnoj meri zainteresovani za problem obnavljanja stanovništva u Republici Srbiji. Na ovakav sud upućuje i kvantitativni prostor posvećen ovom pitanju, ali i kvalitet obradjenih pojmova. Pojam stanovništva, kao skup ljudi koji naseljava određenu teritoriju, nije odvojen od pojma naroda (društva) u tri udžbenika. Stanovništvo je osnovni pojam demografije, a narod i društvo sociologije. Pored socio-profesionalnih obeležja stanovništva (zanimanje, imovno stanje, radne aktivnosti, stepen obrazovanja, itd) demografija proučava i promene broja stanovnika i njihov teritorijalni raspored.

Udžbenici *Ustav i prava građana*, *Istorija* i *Istorija filozofije* sasvim ovlaš (ili nikako) dodiruju problematiku populacione politike, porodice i obnavljanje stanovništva. Oskudno je i činjeničko znanje o ovom pitanju, a pojmovni aparat je neodgovarajući. Udžbenici *Geografije* i *Sociologije* sadrže više informativnog znanja o stanovništvu, ukazuju na probleme u

neravnomernosti prirodnog priraštaja u svetu i Republici Srbiji, obaveštavaju o značaju porodice (*Sociologija*) određuju pojam populacione politike.

Značenja populacione politike u *Geografiji* i *Sociologiji* nisu uskladjena. Dok se u udžbeniku *Geografija* pod populacionom politikom podrazumeva nega i zaštita majke u predporodjajnom periodu rođanja, nega i zdravstvena zaštita odojčadi do jedne godine života, u *Sociologiji* se ističe uskladjivanje prirodnog i mehaničkog kretanja stanovništva sa opštim razvojnim ciljevima pri čemu se obnavljanje stanovništva dovodi u vezu sa društveno-ekonomskim uslovima. Ove dve definicije bi se mogle i dopuniti, ali ovako prezentovane ne mogu kod učenika da stvore osetljivost za ovu problematiku.

U pogledu horizontalnog i vertikalnog povezivanja pojmova i činjenica udžbenici nisu zadovoljili didaktičke kriterijume. Nema poruka (osim jedne eksplicitne) za razvijanje pozitivnog stava prema problemu obnavljanja stanovništva. Rezultati analize pokazuju da udžbenici ne prepoznaju činjenice iz populacione problematike, ne artikuliraju problem (globalno i nacionalno), nedovoljno osvetljavaju neuravnoteženo obnavljanje stanovništva u Republici Srbiji, nema ideja za rešavanje ovog problema.

Zaključak

Istraživanje populacionih sadržaja u srednjoškolskim udžbenicima obuhvata znanja koja su realizovana u konkretnim školskim tekstovima, pri čemu se ukazuje na ona mesta u osnovnoj i dodatnoj strukturi teksta koja podstiču brigu za obnavljanje stanovništva. Razumevanje pojma populaciona politika je na prvom mestu analize udžbeničkog teksta. Ovakav pristup potvrđuje činjenicu da je kategorija stanovništva ključna za budućnost globalnog društva. Školski tekst kao sredstvo koje utiče na razvoj ličnosti učenika može da podstiče na razmišljanje o problemu obnavljanja stanovništva.

Sistem kategorija koji je korišćen u radu pokazuje nedovoljnu učestalost i kvalitet pojavljivanja znanja, vrednosti, činjenica o stanovništvu u udžbeničkom tekstu. Pomoću ovog sistema identifikovana je opštost znanja o stanovništvu, činjenička gradnja, vrednosna usmerenost samo u dva

udžbenika srednje škole. Kvantitet i kvalitet znanja o populacionoj politici je skroman. Drugačiji tekst udžbenika morao bi da odgovori na nekoliko osnovnih pitanja o izuzetnoj važnosti obnavljanja stanovništva. Da li se populaciona politika shvata kao sistem ili kampanja? Ko je subjekt populacione politike - partije, država, politički vođa? Kakav je odnos između kratkoročnih mera i strategije rešavanja ovog pitanja? Kako uskladiti demokratske slobode pojedinca u planiranju porodice sa depopulacijom u nekim delovima Republike Srbije i sa demografskom eksplozijom kosmetskih Albanaca iznad sigurnosti i izvesnosti društva? U kvalitet udžbeničkog teksta, uključeni su i pedagoški efekti. Kakav tip ličnosti i kakve obrasce društvenog (demografskog) ponašanja podstiče tekst, pitanje je koje se ne može izbeći iz analize pojma populacione politke.

Zoran Avramović

Literatura

Udžbenici

ĆIRKOVIĆ, S. (1997). *Istorija za II razred*, (Beograd: ZUNS).

DJURIĆ, V. (1997). *Geografija za II razred gimnazije*, (Beograd: ZUNS).

GAĆEŠA, N. i dr. (1994). *Istorija za III i IV razred*, (Beograd: ZUNS).

GAĆEŠA, N. i dr. (1995). *Istorija za I razred*, (Beograd: ZUNS).

MITROVIĆ, M. i S. PETROVIĆ (1995). *Sociologija*, (Beograd: ZUNS).

PAVLOVIĆ, B. i V. KORAC (1995). *Istorija filozofije*, (Beograd: ZUNS).

RAJOVIĆ, R. (1995). *Ustav i prava građana*, (Beograd: ZUNS).

RODIĆ, D. (1995). *Geografija za I i III razred*, (Beograd: ZUNS).

- AVRAMOVIĆ, Z. (1998). "Demokratija i udžbenici", u Zborniku AVRAMOVIĆ Zoran, (ed.), *Demokratija, vaspitanje, ličnost*, (Beograd: Institut za pedagoška istraživanja).
- BABIĆ, J. (1988). "Tri dimenzije obrazovanja", *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, broj 21, (Beograd: Prosveta), str. 73-78.
- IVIĆ, I. (1976). "Skica za jednu psihologiju osnovnoškolskih udžbenika", *Psihologija*, 1-2, 3-4.
- KRIPPENDORF, K. (1981). *Content Analyses - an Introduction to its methodology*, (Beverly Hill: London Second Printing).
- KUNDAČINA, M. (1997). "Primana postupka analize sadržaja u istraživanju udžbenika", u Zborniku *Vrednosti savremenog udžbenika*, (Užice).
- MILIĆ, V. (1965). *Sociološki metod*, (Beograd: Nolit).
- MITROVIĆ, M. (1994). *Prikazivanje sadržaja u štampanim didaktičkim materijalima i udžbenicima za decu od šest do osam godina*, (Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu).
- OBRADOVIĆ, N. (1997). "Etnička homogenizacija, nacionalizam i društveni konflikti: faktori tranzicije na lokalnom nivou Srbije", u Zborniku *Promena postsocijalističkih društava iz sociološke perspektive*, (Beograd: Institut društvenih nauka).
- STOJKOVIĆ, LJ. (1987). *Oblici učenja u osnovnoškolskim udžbenicima*, (Beograd: Prosveta).